

»Lastne religije nimajo ...«? O religioznem anticiganizmu do Romov in Sintov*

GERNOT HAUPT**

Spoštovane gospe! Spoštovani gospodje!

Bil sem naprošen, da na kongresu »Narodne skupnosti in religija – identiteta in priznavanje« osvetlim stališče Romov in Sintov. Zaradi malo časa, ki je na razpolago, bi rad svoje misli navedel kot gesla v tem redu:

Najprej bom predstavil svoj osnutek identitete in pri tem strnil bistvene točke iz svoje knjige *Anticiganizem in socialno delo*,¹ nato se bom lotil vprašanja, kakšen je delež religije pri Romih in Sintih za oblikovanje identitete in pri tem z zgledi iz tekočega raziskovalnega projekta v Romuniji pojasnil vmesne rezultate, nato bom obravnaval problematiko etnično razumljene religije in na koncu oblikoval temeljna vprašanja, ki zadevajo našo glavno temo in jih bomo v kasnejši razpravi, upam, zavzeto diskutirali.

1. Identiteta

Romi in Sinti so največja manjšina v Evropi, ocenjena na 8–12 milijonov pripadnikov. In tu nastopi že prva težava: Kdo ocenjuje koga? Kdo koga definira za pripadnika te narodne skupnosti in zakaj? Če je npr. H. C. Strache svaril pred navalom Romov na Dunaj in se bal, da bodo prišli čez mejo stotisoči romunskih Romov,² ali če se zaradi nekaj slovaških prosjakov v Celovcu govori o »organiziranih beraških bandah« in Avstrijska ljudska stranka (ÖVP) predloži v deželnem zboru prepoved prosjačenja, ki je bila nato skupaj z glasovi Zaveznitstva za prihodnost Avstrije (BZÖ) in Avstrijske svobodnjaške

* Predavanje 14. novembra 2007 na XVIII. Evropskem kongresu narodnih skupnosti v Celovcu

** DDr. Gernot Haupt, MAS, učitelj katoliškega verouka in nemščine na Zvezni trgovski akademiji International v Celovcu

1 HAUPT, Gernot (2006): *Antiziganismus und Sozialarbeit. Elemente einer wissenschaftlichen Grundlegung gezeigt an Beispielen aus Europa mit dem Schwerpunkt Rumänien*. Berlin: Frank & Timme 2006.

2 <http://derstandard.at/?ressort=Parlamentlive> am 05. 05. 2004.

stranke (FPÖ) žal tudi sprejeta,³ tedaj vidimo, da služijo pretirana števila po političnem računanju mobiliziranju difuznih strahov, da kujejo iz tega politični kapital. Če pa nasprotno romunski župani – da jim ni treba izvesti zakonsko predpisanih podpornih ukrepov – zapirajo oči pred realnim številom Romov v svojih občinah in se sklicujejo na uradne rezultate ljudskega štetja s kar se da majhnim številom občanov, ki se priznavajo za Rome, potem vidimo, da zmanjšana števila služijo političnemu ignoriranju Romov in njihovih socialnih problemov, s tem pa se da prihraniti delo in finančna sredstva. Samo za ilustracijo: Ob zadnjem ljudskem štetju je bilo v Romuniji okrog 530.000 Romov,⁴ po ocenah pa okrog 2,5 milijona, leta 1991 je ob ljudskem štetju v Avstriji 122 Avstrijcev navedlo romanes kot pogovorni jezik, deset let kasneje jih je bilo že 4.348.⁵ Taka nesoglasja zahtevajo pojasnila. Poskusi določanja identitete s tako imenovanimi objektivnimi znanstvenimi kriteriji so bili znani že nekdanj, svoj perverzni višek so dosegli z delovanjem nacionalsocialističnega rasnobiološkega raziskovalnega urada, ki je najprej – danes moramo reči: naravno – doživel neuspeh z določanjem bioloških znakov in se je nato zatekel k psevdoznanstvenim rodovnikom. Poskusi sociološke identifikacije Romov pa tudi zdaj še intenzivno potekajo. Tako so madžarski znanstveniki⁶ šele pred kratkim razvili tristopenjski model za določitev etnične identitete, ko so mnenja poizvedovalcev, lokalnih oblasti in lastno definicijo prizadetih združili v večstopenjski sistem, da bi mogli izračunati možnost, da spada kdo med Rome in Sinte, v sili tudi proti volji »preiskovanca ali preiskovanke«. Do smiselnega rezultata torej ne vodi ne tuja – od interesov odvisna – definicija in ne gladka lastna opredelitev.

Po modelu simboličnega interakcionizma, ki ga je razvil s svojimi učenkami in učenci George Herbert MEAD,⁷ izhajam iz tega, da identiteta ni nič prirojenega, nič enkrat za vselej določenega, ampak je »družbeni proces«, interaktivno povzročen. Tu se ne morem pogloblje ukvarjati s tem konceptom,

3 Stenografski zapisnik 37. zasedanja koroškega deželnega zbora – 29. zakonodajno obdobje, četrtek, 1. februar 2007, 3371-3381.

4 Wiener Zeitung, 26. 6. 2003.

5 Statistik Austria, cit. po <http://www.kv-roma.at/>

6 LADÁNYI, János; SZELÉNYI, Iván (2003): Die „gesellschaftliche Konstruktion“ der Roma-Ethnizität in Bulgarien, Ungarn und Rumänien in der Periode des Übergangs zur Marktwirtschaft, v: Zeitgeschichte, 30. Jg. (März/April 2003), Heft 2, str. 64-75.

7 MEAD, George Herbert (1968): Geist, Identität und Gesellschaft. Frankfurt/Main: Suhrkamp 1968.

opozarjam le na izčrpno poglavje v moji knjigi.⁸ Družbeno razmerje med večino in manjšino in med manjšino samo določa, kdo se ima za Roma ali Sinta, za Romni ali Sintiza. Najprej si moramo torej ogledati in razumeti to razmerje, preden moremo odgovoriti na vprašanje o identiteti.

Značilnost tega razmerja je anticiganizem. Pojem »antigypsism« prevzemam po Ianu HANCOCKU⁹ in Wolfgangu WIPPERMANNU,¹⁰ ki z njim razumeta sovražno, diskriminacijsko zadržanje nasproti ljudem, definiranim kot Romi in Sinti. Sociološko se ta anticiganizem kaže z izključitvijo iz raznih družbenih funkcijskih sistemov. Če so bili Romi v Romuniji edina narodna skupnost, ki je bila v Moldaviji do leta 1855 oziroma Vlaški do 1856 pridržana v suženjstvu, je to anticiganizem. Če Romi danes kljub enakovredni izobrazbi ne dobijo nezasedenega delovnega mesta, ker so »Cigani«, je to anticiganizem. Če npr. v zahodnoromunski vasi, kjer sem raziskoval, Romi še leta 2007 živijo brez rojstnega lista, torej uradno sploh ne obstajajo, nimajo pravice obiskovati šole, niso bolniško zavarovani, nimajo socialne podpore itn., in če to oblasti ne moti, je to anticiganizem, ker so Romi izključeni iz izobraževalnega, zdravstvenega in finančnega sistema. Taka izključitev seveda pri Romih masivno vpliva na samopodobo in razumevanje identitete.

2. Verski anticiganizem

V življenju Romov je že od njihovega prihoda v Evropo igrala religija povsem osrednjo vlogo. Prve so večkrat imenovali romarje in spokornike iz Malega Egipta, ki so ga kronisti imeli za »pravi« Egipt, v resnici pa je bilo to najbrž veliko romsko naselje »Gype pri Modonu«, današnji Methoni.¹¹ Dominikanec Hermann Cornerus opisuje leta 1417 kot eden od prvih prihod Romov z Vzhoda v severno Nemčijo in poroča, da so imeli pri sebi priporočilo knezov in cesarja Sigismunda, v katerem so bili mestni predstojniki in cerkveni knezi pozvani, naj nosilce tega priporočila sprejmejo in z njimi človeško

8 HAUPT (2006), str. 23-82.

9 HANCOCK, Ian (1987): *The Pariah Syndrome: An account of Gypsy slavery and persecution*. Ann Arbor: Karoma 1987.

10 WIPPERMANN, Wolfgang (1999): „Wie die Zigeuner“. *Antisemitismus und Antiziganismus im Vergleich*. Berlin: Elefant Press 1999.

11 DEMAN, Katharina (2000): *Geschichte und Sprache der Roma*. <http://www.kbk.at/roma/Container/Vortrag-2000-M%E4rz.htm> dne 16. 10. 2003.

ravnajo.¹² Razmeroma kmalu pa se spremeni verska podoba Romov in Sintov iz romarjev in božjepotnikov v mit o prekletežih, ki naj bi bili v Egiptu odklonili prenočišče Sveti družini in skovali žeblje za Jezusovo križanje,¹³ in leta 1714 je nadškof v Mainzu zapovedal »cigane in druge tatinske klateže« usmrtiti brez procesa, ker so stalno na poti.¹⁴ S tem je bilo priznanje, da so pobožni romarji, dokončno pri kraju. Ob tem igrajo romanja po celi Evropi pri Romih in Sintih do danes veliko vlogo. Najbolj znano je najbrž romanje k črni Sari v Saintes-Maries-de-la-Mer, kamor jih pride vsako leto na tisoče. A tudi Maria-Radna v Romuniji, črna Madona v bavarskem Altöttingu ali Mati Božja v Mariazellu so cilji romskih romanj. Presenetljivo pa je, da se takih verskih praznovanj v katoliških središčih udeležujejo tudi Romi, ki sploh niso katoličani. Neki avstrijski Rom mi je nekoč pripovedoval, da je sicer že davno izstopil iz katoliške Cerkve, a se romanja v Mariazell vedno udeležuje, kajti če »njegovi« ljudje to delajo, je samoumevno zraven. Dušni pastir Romov v kölnski nadškofiji je na zborovanju o »stališču Cerkva do nemških Sintov in Romov« v Marburgu/Lahn pripovedoval, da vsako leto 15. avgusta, ob prazniku Marijinega vnebovzetja, roma nekaj tisoč Romov k »okrašeni« Madoni v kölnski stolnici. S seboj prinesejo Mariji darila, ker je ženska in včasih tudi potrebuje lepo spodnje perilo in dišeče milo. 95 % teh h katoliški Madoni romajočih Romov pa je muslimanov, omenja ta duhovnik!¹⁵ Tudi v Banneux, božjepotni kraj pri Liègeu/Lüttich v Belgiji, pridejo 15. avgusta pretežno muslimanski Romi iz vse Zahodne Evrope. V majhnih skupinah se odpravijo k »svetemu« studentu, ali pridejo v stransko kapelo z Marijinim kipom in odložijo tam svoja darila.¹⁶

Ali so taki pojavi izraz etnične identitete, ki presega versko izpoved? Ali so izraz verske površnosti?

-
- 12 GRONEMEYER, Reimer (1994): Rom Zigeuner auf dem Weg in die Postmoderne, v: HEINSCHINK, Mozes F./HEMETEK, Usula (Hrsg.): Roma. Das unbekanntes Volk. Schicksal und Kultur. Wien u.a.: Böhlau 1994, str. 14.
 - 13 Prim. WINCKEL, Anneke (2002): Antiziganismus. Rassismus gegen Roma und Sinti im vereinigten Deutschland. Münster: Unrast 2002, str. 21.
 - 14 Prim. LEWY, Günzer (2001): „Rückkehr nicht erwünscht“. Die Verfolgung der Zigeuner im Dritten Reich. München: Propyläen 2001, str. 16.
 - 15 OPIELA, Jan: Zur Seelsorge für Sinti und Roma. Referat auf der Tagung „Die Stellung der Kirchen zu den deutschen Sinti und Roma“. Marburg/Lahn 26.-27. 01. 2007 (izide v kratkem kot Bd. 5 der „Beiträge zur Antiziganismusforschung“, I-Verb Verlag.).
 - 16 Za to opozorilo se zahvaljujem Paulu Meissnerju, Comité Catholique International pour les Tsiganes.

Za poštene krščanske znanstvenike je bilo povsem jasno. V leksikonu *Religion in Geschichte und Gegenwart* (Vera v zgodovini in sedanjosti), standardnem delu (evangeličanske) teologije, beremo v izdaji leta 1931 o religiji Romov: »Na zunaj prevzamejo vero gostiteljev, na znotraj pa ji ostanejo tuji.«¹⁷ V *Meyers Konversationslexikonu* iz leta 1930 pa piše: »Lastne religije nimajo, marveč se z lahkoto pridružijo na zunaj vsaki veroizpovedi svoje okolice.«¹⁸ Po teh citatih Wilhelm SOLMS iz Družbe za raziskavo anticiganizma z grenkobo ugotavlja, da se te izjave v izdajah obeh leksikonov 1962 oziroma 1979 presenetljivo skoraj dobesedno ponavljajo.¹⁹ Take verske in cerkvene anticiganistične izjave je mogoče skoraj neomejeno nadaljevati: »Cigani ne pripadajo nobeni religiji. Prištevajo se med kristjane v krščanskih deželah, v Turčiji so muslimani, in če bi obstajalo judovsko kraljestvo, bi bili tam judje,« izjavlja že leta 1870 Michael KOGALNICEANU.²⁰ Po vsem Balkanu najdemo pregovore in prilike s podobno vsebino. Ena od njih se glasi: »Cigani so si zgradili lastno cerkev iz masti (v drugi verziji iz sira). Ko so postali lačni, so cerkev pojedli. Zato nimajo ne cerkve ne religije.«²¹ Ali druga: »Na celem svetu je 77 religij in pol, in ta polovica je ciganska.«²² Kako se dajo take izjave pojasniti? Kako pride do takih diskriminacijskih izjav?

3. Izkustveni izid

Že nekaj let skušam v raziskovalnem projektu v romunski vasi raziskati položaj in pomen verskih in svetovnonazorskih stališč za socialno situacijo Romov. Poskusil bom predstaviti problematiko na podlagi nekaterih pri-

17 Cit. po: SOLMS, Wilhelm (2006): „Sie sind zwar getauft, aber ...“ Die Stellung der Kirchen zu den Sinti und Roma in Deutschland, v: SOLMS, Wilhelm: „Kulturloses Volk“? Berichte über „Zigeuner“ und Selbstzeugnisse von Sinti und Roma. Seeheim: I-Verb 2006, št. 52 (= Beiträge zur Antiziganismusforschung, Band 4).

18 SOLMS (2006), 52.

19 SOLMS (2006), 52.

20 Cit. po: MARUSHIAKOVA, E./POPOV, V. (1999): The Relations of Ethnic and Confessional Consciousness of Gypsies in Bulgaria. Facta Universitatis, Series: Philosophy and Sociology Vol. 2, N° 6, 1999, str. 81 sl. "The Gypsies do not belong to any religion ... They subscribe to Christianity in Christian countries, they are Muslims in Turkey and if there were a kingdom of Juda, they would be Jews there." or: "Gypsies had no religion of their own ... they change their religion according the country in which they live ... They are baptized in Christian countries, and circumcized if they live among Muslims. They are Greek (i.e. Orthodox) in Greece, Catholic among Catholics, and if they live among Protestants they recognise the Protestant faith."

21 MARUSHIAKOVA/POPOV (1999), str. 82.

22 MARUSHIAKOVA/POPOV (1999), str. 82.

merov iz mojih terenskih raziskav, ki očitke sinkretizma, torej pomešanja religij in veroizpovedi, kot se najprej zdi, potrjujejo.

Katoliški duhovnik v Romuniji se je v pogovoru z menoj pritoževal, češ da je v neki romski družini naštel sedem različnih veroizpovedi. Jaz sam sem imel intervju v družini, v kateri je bil del otrok krščen katoliško, drugi del pa pravoslavno. Moški, ki je 40 let poročen z isto ženo, pove v intervjuju najprej, da je njegova žena pravoslavna kot on. Po kratkem premisleku pa popravi, češ da je ona pač le katoličanka.

Elena MARUSHIAKOVA in Vesselin POPOV z Akademije znanosti v Sofiji sta kot izrazita romska strokovnjaka v Bolgariji ugotovila podobne pojave v razmerju med kristjani in muslimani.

Islamski hodže praznujejo Marijino vnebovzetje in veliko noč, krščujejo otroke in obrezujejo mlade moške enako, turški Romi izjavljajo, da so katoličani, dajo pa se pokopati islamskemu hodži in kot največji verski praznik praznujejo spet krščansko veliko noč.²³

Zdi se, da vsi ti primeri potrjujejo, kar sem najprej imenoval anticiganistični predsodek verske površnosti. Toda zadeva je bolj zapletena, izkustveni izvid je kompleksnejši. Za neki intervju med mojo terensko raziskavo služita na prostem kot provizorična miza za mikrofon dva majava zaboja, ker v ilovnati koči ni prostora. V njej so le tri postelje, nobene omare, nobene mize. Stole prinesejo v naglici od sosedov. Nazadnje zame kot gosta pregrejno zaboja z namiznim prtom, najboljšim, ki ga premorejo, pravzaprav je to velika brisača, na njej pa je upodobljen Jezusov obraz s sklenjenimi rokami.

Na vprašanje, ob čem se vzravnaajo, če jim gre kdaj slabo, in kakšno vlogo igra religija v njihovem življenju, so številni odgovorili, da molijo, mnogi celo vsak dan. V nekaterih domovih je Marijin kip edini okras golih sten v ilovnatih kočah. Religija in religiozni simboli so očitno pogosto prisotni in igrajo po izjavah anketirancev pomembno vlogo.

Ta vernost in to religiozno zadržanje pa iz zornega kota cerkvenih zastopnikov skoraj nista opažena. Da, s svojo zakramentalno prakso naravnost povzročajo to versko nedoločenost, nad katero se poprej pritožujejo. Prav ti isti katoliški duhovnik, ki se je najprej zgražal nad sedmerimi veroizpovedmi

23 MARUSHIAKOVA/POPOV (1999), str. 84.

v romski družini, pripoveduje nekaj kasneje v intervjuju naslednjo zgodbo o nekem krstu romskih otrok:

»In tam sem tudi naenkrat krstil pet [romskih otrok, GH]. Župnik je bil v bolnišnici in nenadoma so prišli Romi in sem rekel: Kako je mogoče [storiti, GH] brez priprave kaj takega ... potem sem poklical v bolnišnico, rekel mi je, naj krstim, če ne, tedaj, tedaj te bodo umorili. Razkačeni so, ker so vse pripravili, ne, in potem sem jih krstil, vse. [smeh] To je bilo zanimivo.«

V naši vasi mi pripoveduje pravoslavna mati dveh otrok, ki sta bila katoliško krščena, kako se je to zgodilo: Nemški župnik se pelje z malim busom z darovi skozi vas, opazi napol podrto hišo romske družine, mlada mati stoji z otrokom v naročju pred vhodom. On jo vpraša, ali je otrok že krščen. Ker se to še ni zgodilo, krsti tega in najmlajšega otroka katoliško, čeprav je mati pravoslavna. Ta nemški župnik pa od tedaj nikoli več ni prišel mimo, od tega so že tri leta, katoliški krajevni župnik pa sploh še ni bil nikoli tu.

Kakšno vrednost ima tak krst, a ne za Rome, temveč za katoliškega duhovnika?

Očitno je taka zakramentalna praksa posledica cerkvene reprodukcije anticiganističnih izključitvenih mehanizmov v družbi. Katoliški župnik v vasi odgovarja na vprašanje, koliko katoliških Romov je v njegovi župniji:

»Tu pa tam pride kdo in reče, jaz sem tudi katoličan. A to ... se zgodi redko.«

Intervjuji pa so pokazali, da je več kot polovica Romov v vasi katoličanov. In na vprašanje, ali krsti tudi katoliško, odgovarja župnik:

»... Neposrednih ali rednih zvez s Cigani nimam. Tu pa tam sem [kakšne, GH] imel, npr. z zakramenti, a zelo redko zdaj. Zadnja leta tu Cigani niso več katoliško krščeni, le poredkoma.«

Romska kolonija, naselitveno področje Romov na robu vasi, velja slej ko prej kot eksteritorialno območje, ki ga neviden zid loči od preostale vasi. Vaščani, ki živijo tam že 25 let, niso bili še nikoli v koloniji, čeprav je ta le 200 metrov oddaljena od njihovega delovnega mesta. Ta fizična segregacija se očitno duhovno ponavlja tudi v Cerkvi. S tem pa se vračam k začetku svojega referata: Če drži, da je identiteta rezultat interaktivnega procesa, se

stavlja vprašanje, kakšne posledice imajo anticiganistična cerkvena stališča za religiozno identiteto Romov. Vsiljuje se vtis, da sinkretistični verski pojavi niso posledica podedovanih ali celo prirojenih kulturnih lastnosti manjšine, temveč so produkt tega verskega anticiganizma. V tej zvezi bi rad znova spomnil na dvojico MARUSHIAKOVA/POPOV, ki kot znanstvenika menita, da je tu religija instrumentalizirana za integracijo romskih skupin v občestvo večinskega prebivalstva (»meta skupine«).²⁴ Če torej ne le katoliški vaški župnik, temveč tudi anketirani Romi sami opozarjajo na to, da katoliški krsti nazadujejo zato, ker so se katoliški banatski Švabi večinoma izselili in so jih kot povezovalce v večinski družbi nadomestili pravoslavni Romuni, potem je to razločen empirični pokazatelj verjetnosti te teze. Prevzem določene veroizpovedi, prestop iz ene veroizpovedi v drugo, predstavlja torej skoraj brezmočni poskus premagati socialno »popolno izključitev« (LUHMANN) vsaj s priključkom v funkcionalni verski sistem. Da pa zastopniki glavnih Cerkva tega ne dojemajo tako, ampak da iz rahle konfesionalne povezave takoj sklepajo na pičlo religioznost in vernost nasploh in da teh integracijskih poskusov ne podpirajo in ne pospešujejo, je posledica verskega anticiganizma, ki izjavlja: »Lastne religije nimajo ...«!

4. Verska etnizacija – rešitev?

Drugačno pot so izbrala določena evangelikalna gibanja, npr. binkoštno gibanje »Vie et Lumière« iz Francije, ki se je osredotočilo na misijonarjenje med Romi, se medtem razširilo po vsej Evropi in zaznamuje obilen dotok. Na občnem zboru organizacije Gypsy Lore Society v Manchestru tega septembra je Martí MARFÀ i CASTÁN,²⁵ kolega iz Barcelone, prepričljivo predstavil učinkovanje te evangelikalne religije pri katalanskih gitanos (= Ciganih). Opozoril je, da binkoštno gibanje – ki se tam imenuje »Iglesia Evangelica Filadelfia« – širi nov identitetni koncept, ki izenačuje stalno potikanje gitanov v sovražnem okolju z usodo Judov, s tem pa postajajo izbrano ljudstvo in imajo poslanstvo, da izpolnijo božje načrte. Etnična samoidentifikacija kot gitano je tu versko napolnjena in postavljena kot razlikovalno znamenje, kar

24 MARUSHIAKOVA/POPOV (1999), str. 85 sl.

25 MARFÀ i CASTÁN (2007): Identity as a Religious Performance. Evangelical Pentecostalism among Catalan gitanos of Barcelona. Gypsy Lore Society. 2007 Annual Meeting and Conference on Gypsy Studies "Romani Diasporas, Romani Migrations" 6-8 September, 2007, University of Manchester, str. 2 sl.

vodi v »aristokratsko destigmatizacijo« (C. WARREN).²⁶ Doživeto izrinjanje iz družbe in stigmatizacija prezirane in preganjane manjšine sta zdaj preobrnjena v izvoljenost božjega kraljevskega ljudstva. Magdalena SLAVKOVA²⁷ opisuje novo etnično definicijo po binkoštnem gibanju v Bolgariji z naslednjimi pojavi: Konvertiti naj bi spremenili svoje življenje, našli naj bi novo identiteto kot verniki med neverniki, s katerimi se ne smejo družiti, da ne bi bili zapeljani in omadeževani. Kot je prej vladalo nasprotje med Romi in Gadže (Ne-Romi), naj bi zdaj vernike od nevernikov ločila meja, nastale naj bi nove oblike endogamije med člani istega verskega gibanja. Dušni pastirji med Romi v Nemčiji poročajo o podobnih pojavih, ki cepijo celo tradicionalne družinske strukture Romov. Družbena ekskluzivnost z etnizirano religioznostjo tu torej ni premagana, temveč povečana in eshatološko spremenjena v pozitivnost.

Kako problematično more biti tako ideološko versko zvišanje etnične samoidentifikacije v amalgamu posebne versko/cerkvene oblike, niso poudarjali le kritiki etnizacijskih tendenc kot Wolf-Dietrich BUKOW²⁸ in drugi, to izhaja tudi iz mojega zgoraj predstavljenega koncepta relativnostno definirane identitete. Pripadnost k narodni skupnosti je vselej le ena od faset naše identitete, imamo namreč raznoliko, hibridno identiteto. Poklic, družinska vloga, etnija, gender, religija itn. so vidiki naše identitete, ki v različnih družbenih kontekstih dobijo različno pomembnost. Če identiteto razumemo monolitično, skrčeno na en sam – namreč etnični – in z določeno veroizpovedjo še ideološko obarvan znak, tedaj more biti v njej skrit konfliktni potencial, katerega učinke smo morali v balkanskih vojnah žalostno sodoživeti.

Razmerja narodnih skupnosti in religije so torej nadvse kompleksna. Vsaka narodna skupnost mora biti zelo kritična do funkcionalizacije religije.

26 WARREN, Carol A. B.(1980): "Destigmatization of Identity: From Deviant to Charismatic", v: *Qualitative Sociology* 3(1): 59-72, cit. po MARFÀ i CASTÁN (2007), str. 3.

27 SLAVKOVA, Magdalena (2003): "Roma Pastors as Leaders Roma Protestants Communities.", v: Đorđević, Dr. (ed.), *Roma Religious Culture*. Niš: Junir, 2003, str. 168-177. prim. zdaj tudi SLAVKOVA, Magdalena (2007): *Evangelical Gypsies in Bulgaria: Way of life and performance of identity*, v: *Romani Studies*, Ser. 5, Vol. 17, Nr. 2 (Dec 2007), str. 205-246.

28 BUKOW, Wolf-Dietrich/NIKODEM, Claudia/SCHULZE, Erika/YILDIZ, Erol (Hrsg.) (2001): *Die multikulturelle Stadt. Von der Selbstverständlichkeit im städtischen Alltag*. Opladen: Leske + Budrich 2001.